

Schoonheid in beeld

Venusbeelden door de tijd heen

In bijna elke schoolmethode wordt de Venus van Willendorf in één adem genoemd met de eerste grotschilderingen, als bewijs dat de mens in de oude steentijd in staat was kunstzinnige voorwerpen te creëren. De naam van deze prehistorische venusbeeldjes (want die van Willendorf was zeker niet de enige en ook zeker niet de oudste) is misleidend: ze beelden niet Venus uit, maar een 'moedergodin'. Venus is de Romeinse godin van de liefde en de lust, terwijl de moedergodin voor vruchtbaarheid staat, een subtiel maar belangrijk verschil.

Harry Havekes is vakdidacticus geschiedenis en kunstgeschiedenis aan de Radboud Docenten Academie in Nijmegen.

Koen Henskens is vakdidacticus geschiedenis en mediëvist aan het Instituut voor Leraar en School van de HAN in Nijmegen.

De prehistorische venusbeeldjes zijn over heel Europa gevonden, gemaakt van hout, steen, ivoor of klei en daterend van ca. 35.000 tot 12.000 jaar geleden. De beeldjes hebben gemeen dat vrouwelijke geslachtskenmerken overdreven zijn weergegeven. Over het algemeen gaat men ervan uit dat de beeldjes symbool stonden voor vruchtbaarheid en wellicht werden vereerd in de hoop zwanger te worden. In 2013 kwam Helen Benigni met de suggestie dat de sculpturen een vrouwelijke schepper voorstellen. Haar theorie is gebaseerd op de gedachte dat de prehistorische mens de vrouw als schepper zag, aangezien zij degene is die kinderen baart.¹

De benaming venusbeeldjes is misleidend, omdat dit een overeenkomst met de Grieks-Romeinse Venusbeelden suggereert terwijl dit in feite onjuist is. Deze relatie is ontstaan doordat de negentiende-eeuwse archeoloog Paul Hurault een van zijn vondsten *Venus Impudica* ('Onkuis Venus') noemde, als tegengesteld aan de *Venus Pudica*. Met deze laatste Venus worden verschillende beroemde hellenistische sculpturen van de godin Venus aangeduid, die haar schaamstreek met haar hand afschermt.

Een vergelijking tussen de prehistorische venusbeeldjes en latere moedergodinnen uit de oudheid levert wel veel overeenkomsten op. De zittende vrouw van Çatal Hüyük uit Anatolië is hier een goed voorbeeld van. Dit keramische beeldje van een vrouw zittend op een stoel met leuning in de vorm van panthers is ca. 8.000 jaar oud. De nadruk bij dit beeldje ligt net als bij de oudere venusbeeldjes duidelijk op de vrouwelijke geslachtskenmerken. In dezelfde regio waar het beeldje van Çatal Hüyük is gevonden, komen later de Phrygiërs te wonen. Zij kenden een moedergodin, Cybele genaamd, die later via de Grieken door de Romeinen in hun pantheon werd opgenomen als *Magna Mater* (Grote Moeder).² Zij wordt veelal afgebeeld op dezelfde wijze als het Turkse beeldje, zittend op een stoel geflankeerd door leeuwen of panthers.

De kuis Venus

Eerder is al verwezen naar de *Venus Pudica*, de verbeelding van de Romeinse godin Venus die haar schaamstreek bedekt. De godin Venus staat op het punt haar rituele bad te nemen, waardoor ze haar eeuwige schoonheid weet te behouden. Ze heeft net haar kleding uitgedaan en haar tuniek over een vaas gedrapeerd om vervolgens het water in te stappen. Haar bovenlichaam is licht naar voren gebogen en terwijl ze met de ene hand haar borsten verbergt, bedekt ze met de andere arm haar schaamstreek. De houding is weliswaar kuis omdat haar schaamdelen bedekt worden, maar de positionering van de armen legt juist de nadruk op haar naaktheid. Het origineel van de Romeinse beelden met de naam *Venus Pudica*

¹ Benigni, Helen (2013) 'The Emergence of the Goddess', in: Benigni, H (ed), *The Mythology of Venus: Ancient Calendars and Archaeoastronomy*. Lanham, Maryland: University Press Of America.

² Voor de adoptie van Cybele kenden de Romeinen al een Terra Mater, als godin van de aarde en landbouw. Haar festivals en rituelen worden vaak verbonden met Ceres, de godin van graan, landbouw, vruchtbaarheid en moederschap.

zoeken. De beroemdste Venus die bezocht moest worden, was de *Medici Venus*, die voor het eerst in de zeventiende eeuw beschreven werd in de collectie van de Villa Medici in Rome. Een paar decennia later stond het beeld in de *Tribuna degli Uffizi* in Florence. Een andere *Venus Pudica* die niet gemist mocht worden was de zogenaamde *Capitolijnse Venus*. Deze Venus, ook een Romeinse kopie van een hellenistisch origineel, werd in de zeventiende eeuw in een tuin in Rome gevonden. Meteen dacht men er de hand van Praxiteles erin te zien, waardoor het in de Capitolijnse musea in Rome een ereplaats kreeg. Het beeld werd eind achttiende eeuw als gevolg van het Vredesverdrag van Tolentino triomfantelijk door Napoleon naar Parijs overgebracht en in het recent geopende museum het Louvre geplaatst. Toen Napoleons rol was uitgespeeld, werd het beeld terug naar Italië gestuurd. De Fransen zagen dit als een groot verlies en aantasting van hun trots. Gelukkig ontdekte een Franse marineofficier in 1820 een ander Venusbeeld op het eiland Melos (Milo). Deze Venus, die kapot was en uit zeven stukken marmer bestond, werd naar Parijs verscheept en een jaar later in het Louvre gepresenteerd als de nieuwe, maar vooral mooiere en waardevollere Venus dan de *Medici Venus*. In de campagne om de status van de Venus van Milo en daarmee de status van de Franse kunstschaten en het Frans nationalisme te vergroten, ontstond een anekdote over hoe deze Venus haar armen was kwijtgeraakt. De marineofficier en zijn manschappen die het beeld hadden gevonden, hadden de inheemse Grieken moeten bevechten om het beeld mee te kunnen nemen. Tijdens het gevecht zou het beeld beschadigd zijn en de beide armen hebben verloren. Het voetstuk van de Venus van Milo raakte in de verhuizing kwijt, wat goed uitkwam omdat er een verwijzing naar een beeldhouwer uit de eerste eeuw voor Christus op stond. Nu dit voetstuk weg was, kon het beeld eerder gedateerd worden en kon beweerd worden dat het uit de tijd van Praxiteles kwam.³

In de klas

Prehistorische venusbeeldjes en de Venusbeelden uit de oudheid passeren de les vaak alleen in het tijdvak waarin ze gemaakt zijn, dus respectievelijk tijdvak 1 en 2. Dit artikel laat zien dat de geschiedenis van de sculpturen na die tijd ook zeer interessant is. Het laat leerlingen zien hoe men door de tijd heen met kunst uit het verleden omging. Vanuit esthetisch, maar zeker ook vanuit ethisch perspectief zijn beide typen Venus een mooie ingang om gesprekken te voeren over schoonheid en hoe men schoonheid door de eeuwen heeft ervaren. Naast schoonheid kan het gesprek met de leerlingen ook gaan over hoe men tegen vrouwelijk naakt aankleek: hoe preuts men was of juist niet. ■

Dit was de laatste aflevering in de serie Kunst kijken.

dateert van de vroege vierde eeuw voor Christus en is gemaakt door Praxiteles. Dit beeld, de *Aphrodite van Knidos*, was vanaf het moment dat het af was een sensatie. Het was het eerste levensgrote beeld van een volledig naakte vrouw uit de oudheid, maar was daarnaast volgens commentatoren ook het toppunt van schoonheid. Het beeld was in opdracht gemaakt voor een tempel in Kos, maar de inwoners van dat eiland vonden het beeld 'te naakt', waarna het in een tempel in Knidos werd geplaatst.

Het werk werd zo beroemd dat er een anekdote de ronde deed dat Aphrodite zelf naar Knidos kwam om naar het beeld te kijken. Antipater van Sidon zou haar in een epigram de volgende woorden in de mond hebben gelegd: 'Paris, Adonis en Anchises hebben mij naakt gezien. Dat zijn de enige van wie ik het weet, maar hoe heeft Praxiteles dit dan voor elkaar gekregen?' De erotische lading die het werk daarmee kreeg, was onmiskenbaar een van de redenen voor het succes van dit werk en de vele hellenistische en Romeinse kopieën.

Venus in Europa

Mede door die erotische lading verwierven deze beelden een vaste plaats in de 'Grand Tour' die leden van de bourgeoisie in de achttiende en negentiende eeuw maakten om de cultuur van Europa te be-

De Capitolijnse Venus is een Romeinse kopie naar het origineel van Praxiteles. Foto: José Luiz. Meer Venusbeelden zijn te vinden op de website van Kleio, www.vgnkleio.nl. Linkerpagina: De Venus van Hohle Fels is ca. 35-40.000 jaar oud en daarmee het oudste venusbeeldje tot nu toe. Het beeldje is gemaakt van mammoetivoor. Foto: Thilo Parg.

³ De geschiedenis van de Venus van Milo is prachtig beschreven door F.L. Bastet in *Het maansteenrif: wandelingen door de antieke wereld*. Singel uitgeverijen, 2013.